

Михайленко Д. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ БАГАТОРУБІЖНОГО МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті розкривається, що вироблення теоретичних засад багаторубіжного механізму правового впливу на корупційні правопорушення передбачає відшукування методологічної основи для нього у існуючих парадигмах кримінального права. Описується сучасний стан теорії складу злочину та її фундаментальні основи. Підтримується точка зору, що склад злочин є системою ознак і це дозволяє пояснити синергетичний ефект, який отримується від їх сполучення та показує, що конкретне діяння набуває властивостей злочину. Обґрунтовується висновок, що у разі відсутності самого діяння, як ознаки складу злочину, вести мову про склад будь-якого злочину не можна.

Ключові слова: принципи кримінального права, корупція, корупційний злочин, склад злочину.

У попередніх наукових роботах [13] висловлювалася ідея, що нова модель кримінально-правової протидії корупції повинна зосереджуватися не на жорсткості покарання, а на удосконаленні та ефективізації підстав кримінальної відповідальності за корупційні злочини. При цьому будувати таку модель слід за принципом «багаторубіжності», коли кримінально-правові заборони будуть реалізовуватися не тільки щодо конкретних корупційних діянь (основний рубіж), а й щодо поведінки, яка ще не є корупційним діянням, але формує визначений корупційний ризик, наявність якого вже є суспільно небезпечним (попередній рубіж), а також щодо подальших об'єктивних виявів вчинених у минулому актів корупції, які залишилися латентними (завершальний рубіж). У цьому контексті також визначалося, що конструювання багаторубіжного механізму правового впливу на корупційні правопорушення передбачає послідовну розробку окремих її складових, зокрема, таких інструментів, як кримінальна відповідальність за незаконне збагачення та за наявність необґрунтованих підконтрольних активів як елементів завершального рубіжу тощо. Вироблення теоретичних засад багаторубіжного механізму правового впливу на корупційні правопорушення передбачає, зокрема, відшукування методологічної основи для нього у існуючих парадигмах кримінального права.

Однією із фундаментальних наукових установок у кримінальному праві є вчення про склад злочину. У зв'язку з тим, що розробка кримінально-правового сегменту багаторубіжного механізму правового впливу на корупційні правопорушення (особливо його завершального рубіжу) потребує перегляду існуючих підходів до підстави кримінальної відповідальності та її структури і видів, то необхідно окреслити сучасний стан теорії складу злочину та її фундаментальних основ, що і становить мету цієї статті.

Власне теорія складу злочину (вчення про склад злочину) у кримінальному праві України становить собою сукупність науково обґрунтованих та підкріплених законом і правозастосовною практикою положень щодо системи закріплених у Кримінально-

му законі та юридично значимих для встановлення формальної сторони підстави кримінальної відповідальності ознак, які розвинені при дослідженні окремих злочинів та їх груп. Основне функціональне призначення цієї теорії полягає у забезпеченні реалізації принципу *nullum crimen sine lege*, який є основоположним у сучасному кримінальному праві.

У цьому контексті слід звернутися до висновку проф. М.І. Панова, за яким поняття «склад злочину», яке сформувалося у доктрині кримінального права, перетворилося на одне з основоположних і ключових понять, що виконує за своєю суттю функції наукової категорії, яка має особливе (фундаментальне) значення для теорії і практики кримінального права [16, с. 106]. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що категорія «склад злочину» у науці кримінального права відіграє роль найбільш ефективної схеми пізнання юридично значимих ознак злочинів конкретного виду (вбивств, крадіжок, підкупів тощо). Розвиток означеного підходу у пізнанні окремих злочинів зумовлений пануванням позитивізму у кримінальному праві і значним дисбалансом у накопиченні кримінально-правових знань у бік проблем кваліфікації злочинів. На таку проблему слушно звернув увагу проф. В.О. Туляков [23, с. 10], зазначивши, що майбутніх юристів навчають в основному значимості аналізу саме диспозицій кримінально-правових норм на шкоду санкціям.

Разом із тим, в Україні окремих наукових робіт, які б комплексно описували теорію складу злочинів для цілей науки, а не з навчальною метою, не має. При цьому звертає на себе увагу, що у Росії у 1997 році І.Я. Гонтарь захистив кандидатську дисертацію на тему: «Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве (логико-методологические аспекты)» [5], а у 2015 році А.В. Іванчин захистив докторську дисертацію, яка частково розкриває положення зазначеної теорії [7]. Відомою також є монографія І. Агаєва 2008 року «Состав преступления: понятие, элементы, значение» [1]. Крім того, у 2009 році підведено підсумок щодо проблематики теорії складу злочину у колективній російсько-китайській монографії «Учение о составе преступления в уголовном праве России и Китая: Сравнительно-правовое исследование» [24].

Основоположником вчення про склад злочину є А. Фейєрбах (*Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach, 1775-1833*), ідеї якого щодо доктрини вітчизняного кримінального права були розвинуті О.Ф. Кістяківським, М.С. Таганцевим, Л.С. Білогриць-Котляревським і у подальшому систематизовані та переосмислені А.Н. Трайніним. У сучасний період розвитку українського кримінального права значний вклад у розвиток теорії складу злочину здійснили такі вчені, як Н.А. Мирошніченко, М.І. Панов тощо.

Основною проблемою теорії складу злочину у контексті концепції багаторубіжного механізму кримінально-правової протидії корупції є необхідність обґрунтування нових типів складів злочинів, які б змогла прийняти доктрина кримінального права

та сприйняти Кримінальний закон у якості підстав кримінальної відповідальності. У зв'язку із цим особливу увагу буде приділено видам складів злочинів за конструкцією об'єктивної сторони.

Разом із тим слід погодитися із Н.А. Мирошніченко, що вчення про склад злочину є основоположним у теорії кримінального права, а кожна спроба створити у цій теорії які б то не було особливі підстави кримінальної відповідальності, які лежать за межами складу злочину, буде створювати теоретичне виправдання для всіляких порушень законності та ущемлення прав громадян [12, с. 4-5]. У зв'язку із цим при виділенні нових типів складів злочинів, які необхідні для побудови та теоретичного обґрунтування концепції багаторубіжного механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам, це слід робити у межах основоположних концептів вчення про склад злочину.

Між тим непорушність основоположних концептів вчення про склад злочину не означає абсолютну їх консервацію. Прикладом модернізації цього фундаментального інституту кримінального права є правова система Китайської Народної Республіки. Так, за спостереженням В.С. Комісарова наука кримінального права Китаю за період віддалення від сприйнятої з 1949 року країною правової системи СРСР виробила і сформулювала ряд самостійних підходів до розуміння основних інститутів кримінального права, обумовлених соціальними, економічними, культурними та іншими традиціями Китаю [24, с. 9]. Зокрема це стосується вчення про склад злочину, яке реалізоване у Кримінальному законі КНР. Останнє підтверджує те, що з плином часу під тиском динаміки суспільних відносин, змін у стратегічних та тактичних завданнях, що ставляться перед Кримінальним законом, а також із урахуванням національних традицій можуть зазнавати змін основні інститути кримінального права, у тому числі вчення про склад злочину.

У зв'язку із наведеним слід погодитися, що історія дає можливість переконалися, що самоочевидних парадигм немає і бути не може. Кожна з них повинна піддаватися ревізії у міру розробки нових методів пізнання та накопичення нових фактів. Такий підхід дозволяє досліднику засвоїти, що поряд з тією парадигмою, яка в даний момент видається йому єдиною можливою, напевно існує альтернативна парадигма. При неупередженому розгляді може з'ясуватися, що альтернативна парадигма являє собою більш ефективний засіб розуміння дійсності, ніж парадигма, яка встигла стати звичною [3, с. 7-8]. Наведена ідея, обґрунтована досвідом наукового пізнання, дозволяє вченим удосконалювати існуючі та розкривати нові закономірності і моделі правового впливу на поведінку людей. На такій основі слід розглянути вчення про склад злочину та його види у контексті сучасних проблеми антикорупційної політики.

За проф. М.С. Таганцевим [20, с. 307] складом злочинного діяння (*corpus delicti*, *Thatbestand*, *corps de delit*) є сукупність (сума) ознак злочинного діяння, на підставі яких воно входить у групу юридичних відносин взагалі і до того ж займає у цій групі самостійне місце як кримінально карана неправда, тобто визнається злочинним і караним. При цьому істотні ознаки злочинного діяння, як і будь-якого юридичного відношення, проф. М.С. Таганцев зводив до трьох груп: 1) особа діюча – винуватець злочинного діяння, 2) те, на що спрямовується дія винного, – об'єкт або предмет злочинного посягання, і 3) саме злочинне посягання, що розглядається з внутрішньої і зовнішньої його сторони.

Як обґрунтував проф. А.Н. Трайнін, перша і основна вимога, якій повинні відповідати ознаки, що зводяться законодавцем в елементи складу, полягає у тому, що у своїй сукупності вони по-

винні неодмінно представляти собою суспільно небезпечне для держави діяння. У зв'язку із цим склад злочину визначається як сукупність ознак, які характеризують по кримінальному законодавству визначене діяння як злочин, тобто як діяння, небезпечне для основ радянського ладу чи соціалістичного правопорядку [21, с. 30-32].

Наведене вище положення по суті не зазнало змін і сьогодні. Зокрема, Верховний Суд України фактично отожднює терміни «ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом» та «склад злочину». Так, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України ставити питання про малозначність діяння особи можна лише у тому випадку, коли воно формально містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом. Між тим, наведений припис ч. 2 ст. 11 КК України за рішенням Верховного Суду України [18] інтерпретується як одна із трьох умов для встановлення малозначності діяння, яка передбачає формальну наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК, тобто всіх тих передбачених у законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК характеризують певний склад злочину.

У цьому контексті слід звернути увагу, що закріплений у КК України підхід про безкарність виявлення умислу виходить із визнання злочином лише діяння (дії або бездіяльності) та ґрунтується на відомих ще римському праву тезах «*nullum crimen sine his*» – немає злочину без вчинення дії [14, с. 57].

Узагальнення проф. В.О. Туляковим [22, с. 213] існуючих уявлень про основи сучасної доктрини кримінального права показало, що згідно концептів саме неокласичної школи діяння визнається злочинним, якщо це нормативно заборонено (концепт легальності заборони) людська поведінка (концепт об'єктивності діяння), причинно пов'язана (концепт причинності) з нанесеною шкодою (концепт соціальної шкоди), обумовлена (концепт індетермінізму) вільною волею суб'єкта діяння (концепт вини), за яку слідує встановлене державою покарання (концепт караності). Ці ідеї виходять з констатації відповідності кримінального права моральним уявленням про соціальну шкоду, добро і зло, справедливість і рівність, поєднаної із презумпцією адекватного усвідомлення громадянами суті кримінально-правової заборони.

Додатковим підтвердженням того, що злочином може бути визнано лише діяння, є результати наукових досліджень у сфері філософії права. Так, О.В. Стовбою обґрунтовано концепцію темпоральної онтології права, сутність якої полягає у твердженні, що право первинно існує у часовому проміжку між вчиненням діянням та його правовими наслідками як сингулярна подія їх тяжіння одне до одного [19, с. 11], а сама правова подія і починається, і закінчується діянням – дією або бездіяльністю людини [19, с. 282].

Важливим постулатом вчення про склад злочину є теза про утворення складу визначеного злочину виключно і одночасно всіма необхідними і визначеними у Кримінальному законі ознаками. Так, правильно зазначається [12, с. 7], що склад злочину утворює тільки вся сукупність визначених законом ознак, а відсутність хоча б однієї із необхідних ознак свідчить про відсутність у діях особи складу конкретного злочину.

Не вдаючись до дискусії необхідно зазначити, що така властивість складу злочину та взаємодії його елементів і ознак ґрунтується на тому, що склад злочину є саме системою. При цьому звертає на себе увагу, що ознака системності складу злочину не є загальновизнаною у доктрині вітчизняного кримінального права. Так, у переважній більшості наукових робіт склад злочину визначається не як система, а як сукупність (сума) ознак

(М.А. Неклюдов [15, с. 22], М.С. Таганцев [20, с. 307], Л.С. Білогриць-Котляревський [2, с. 105], А.Н. Трайнін [21, с. 30-32], Ф.Г. Бурчак [4, с. 23], Н.А. Мирошниченко [12, с. 4], А.В. Іванчин [7, с. 20] та інші вчені).

Разом із тим, правильним у цьому контексті є висновок В.М. Кудрявцева [11, с. 59; 25, с. 7], за яким склад злочину – це не просто сукупність, а строга система ознак злочину (склад відображає характерні для злочину внутрішні зв'язки утворюючих його елементів).

Основа для визначення складу злочину системою ознак заклад О.Ф. Кістяківський, який ще у 1881 році писав [8, с. 59-60], що всі ознаки настільки суттєві для складу злочину, що при відсутності однієї з них злочини немислими, а зазначені складові частини (ознаки) тільки подумки можуть бути окремо представлені, у дійсності ж злочин є дещо ціле, в якому всі складові частини органічно злиті.

Розвинули погляди на склад злочину як на систему ознак О.М. Костенко та М.І. Панов. Так, відповідно до висновка О.М. Костенка склад злочину – це система визначених у кримінальному кодексі ознак, наявність яких у діянні особи дає підстави кваліфікувати його як таке, що порушує закони соціальної природи, тобто як злочин [9, с. 35]. За твердженням М.І. Панова склад злочину є юридичною конструкцією, яка являє собою систему об'єктивних та суб'єктивних ознак, закріплених у диспозиції кримінально-правової норми, що описується у відповідній статті Особливої частини, а також в окремих статтях Загальної частини КК України, і визначають у своїй сукупності конкретне суспільно небезпечне діяння як злочин [16, с. 108].

Розуміння складу злочину саме як системи ознак дозволяє пояснити синергетичний ефект, який отримується від їх сполучення та показує, що конкретне діяння набуває властивостей злочину, а тому повинно бути визнано правильним.

При цьому звертає на себе увагу та обставина, що повернення до ідей проф. М.С. Таганцева, а також обґрунтування того, що склад злочину існує саме у якості системи дозволило китайським вченим на основі традиційної теорії складу злочину, яка була повністю сприйнята із доктрини кримінального права СРСР і ґрунтувалася на вченні проф. А.Н. Трайніна, розвинути нову теорію – «Системну теорію складу злочину».

Згідно до означеної теорії склад злочину визначається як органічна єдність встановлених кримінальним законом взаємопов'язаних і взаємодіючих ознак, що характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочин [24, с. 278].

Пануючим розумінням у теорії кримінального права є те, що злочином визнається саме і лише конкретний акт вольової поведінки людини, який вчинений під контролем її свідомості [6, с. 13; 17, с. 5]; діяння визнається ядром злочину [10, с. 66].

На підставі наведеного, у разі відсутності самого діяння вести мову про склад будь-якого злочину не можна. Така основоположна теза узгоджується з існуючим розумінням злочину саме як діяння (ч. 1 ст. 11 КК України) та підстави кримінальної відповідальності як вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України). Викладене слід враховувати як рамкове положення при вирішенні питань теоретичного обґрунтування концепції багаторубіжного механізму кримінально-правової протидії корупції.

Література:

1. Агаев И.Б. Состав преступления: понятие, элементы, значение. Монография. – Москва: Издательство «Юристъ», 2008. – 335 с.
2. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права: Общая и особенная части. – Киев: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. – 618 с.

3. Блувштейн Ю.Д., Добрынин А.В. Основания криминологии. Опыт логико-философского исследования / Блувштейн Ю.Д., Добрынин А.В. – Минск: Университетское, 1990. – 208 с.
4. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. – 2-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1985. – 120 с.
5. Гонтарь И.Я. Преступление и состав преступления как явления и понятия в уголовном праве (логико-методологические аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / И.Я. Гонтарь; Науч. рук. В. А. Номоконов; Дальневосточный государственный университет. – Владивосток, 1997. – 26 с.
6. Дурманов Н. Д. Понятие преступления / Дурманов Н. Д. – М.; Л.: АН СССР, 1948. – 316 с.
7. Иванчин А. В. Концептуальные основы конструирования состава преступления: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Иванчин Артем Владимирович – Екатеринбург, 2015. – 42 с.
8. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Том первый. Общая часть. – Киев, 1875. – 438 с.
9. Костенко О. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правозавства) / О. Костенко // Право України. – 2010. – № 9. – С. 31-39.
10. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / Кудрявцев В. Н. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
11. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Юристъ, 2004. – 304 с.
12. Мирошниченко Н.А. Состав преступления: текст лекций / Н.А. Мирошниченко [Изд. 2-е, доп.]. – О.: Фенікс, 2006. – 74 с.
13. Михайленко Д.Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність / Д.Г. Михайленко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових праць. Том XVII / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 356-400.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 1184 с.
15. Неклюдов Н.А. Общая часть уголовного права. – СПб., 1875 – 192 с.
16. Панов М.І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права / М.І. Панов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1) – С. 103-125; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_7.pdf.
17. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н. И. – Х.: Вища школа, 1982. – 160 с.
18. Постанова Верховного Суду України від 24.12.2015 року по справі № 5-221кч15: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0).
19. Стомба О. В. Темпоральна онтологія права: дис. докт. юрид. наук: 12.00.12 / Стомба Олексій Вячеславович – Харків, 2017. – 385 с.
20. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т.1. – Тула: Автограф, 2001. – 800 с.
21. Трайнін А.Н. Избранные труды / Составление, вступительная статья докт. юрид. наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 898 с.
22. Туляков В. А. Генезис уголовного права Украины / В. А. Туляков // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов; МОН України, ОНЮА. – Одеса: Юрид. л-ра, 2006. – Т. 5. – С. 213-218.
23. Туляков В. А. Тенденции развития современной криминологии и уголовно-правовая доктрина / В. А. Туляков // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2010. – № 2. – С. 5-12.
24. Учение о составе преступления в уголовном праве России и Китая: Сравнительно-правовое исследование / Под редакцией профессоров В.С. Комиссарова, А.И. Коробеева, Хе Бинсуна. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 549 с.
25. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. – Издание профессора Малинина, СПб., 2005. – 797 с.

Михайленко Д.Г. Теория состава преступления в свете концепции багаторубижного механизма правового воздействия на коррупционные правонарушения

Аннотация. В статье раскрывается, что выработка теоретических основ многорубежного механизма правового воздействия на коррупционные правонарушения предусматривает отыскания методологической основы для него в существующих парадигмах уголовного права. Описывается современное состояние теории состава преступления и его фундаментальные основы. Поддерживается точка зрения, что состав преступления является системой признаков и это позволяет объяснить синергетический эффект, получаемый от их сообщения и показывает, что конкретное деяние приобретает свойства преступления. Обосновывается вывод, что в случае отсутствия самого деяния, как признака состава преступления, говорить о составе любого преступления нельзя.

Ключевые слова: принципы уголовного права, коррупция, коррупционное преступление, состав преступления.

Mykhailenko D. Theory of the Composition of Crime in the Light of the Concept of Multifaceted Mechanism of the Legal Influence on Corruption Crimes

Summary. The creation of the theoretical basement for multifaceted mechanism of the legal influence on corruption crimes foresees the search for the methodological ground for it in the existing paradigms of criminal law has been revealed in the article. Current state of the theory of composition of crime and its fundamental basis have been described. The point of view that the composition of crime is the system of features is supported and it allows to clarify the synergistic effect which is obtained in the result of their connection and shows that the particular act gains the properties of crime. The conclusion that it is impossible to speak about the composition of crime of any single crime in case of the absence of an act itself as the feature of composition of crime has been justified.

Key words: principles of criminal law, corruption, corrupt crime, composition of crime.